

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕПОНІМНОГО КАЛЕНДАРЯ ОЛЬВІЇ IV – I ст. до н.е.

Розглянуто історію досліджень видатного лапідарного пам'ятника античної доби з Північного Причорномор'я – каталогу громадян (IosPE I² 201), який визнаний у останні десятиріччя епонімним календарем Ольвії IV – I ст. до н.е.

Ключові слова: Ольвія, написи, календар, реконструкція.

Рассмотрена история исследований выдающегося лапидарного памятника античного времени из Северного Причерноморья – каталога граждан (IosPE I² 201), который признан в последние десятилетия епонимным календарем Ольвии IV– I вв. до н.э.

Ключевые слова: Ольвия, надписи, календарь, реконструкция.

In the article the history of scientific research of outstanding lapidary ancient memorial from the Northern region of the Black Sea is considered – the catalogue of citizens (IosPE I² 201), which is lately recognized as eponymous calendar of Olbia of the IV – I centuries BC.

Key words: Olbia, inscription, calendar, reconstruction.

Лапідарний архів Ольвії містить видатний документ – каталог громадян (IosPE I² 201), визнаний в останні десятиліття епонімним календарем цього давньогрецького поліса [1]; як відомо, знахідка календаря завжди пов'язана з отриманням нових історичних відомостей про стародавнє суспільство [2]. Однак, перш ніж дослідники зрозуміли, що перед ними епонімний календар Ольвії, (тобто, діахронний документ), минуло майже сто років; історія вивчення цього пам'ятника досить суперечлива. Більш того, й відкриття ольвійського календаря, майже чверть століття обмежувалося лише констатацією цього факту і реально не надало ніяких результатів. Справа в тому, що найважливішим етапом дослідження будь-якого календаря прадавніх народів є його синхронізація, тобто, прив'язка до абсолютного літочислення [3]. На жаль, проблема синхронізації епонімного календаря Ольвії, з різних причин, дотепер залишалася поза зоною досліджень науковців.

Оскільки синхронізацією ольвійського календаря протягом багатьох років займається автор статті, для більш цілісного сприйняття цього документа й подальшого його ефективного дослідження дуже акту-

альне уявлення про більш ніж 120-річний етап історії його вивчення; тож, метою статті є історія досліджень каталогу ольвійських громадян (IosPE I² 201).

Каталог громадян Ольвії був опублікований у першому виданні корпусу лапідарних написів Ольвії акад. В. В. Латишевим, який виявив, що в цьому документі достатньо часто згадуються імена батьків, онуків і дідів (Ἀριστοκράτης Ἀρίστων[ο]ς і Ἀρίστων Ἀριστοκράτους та ін.) [4, 114], однак він не зрозумів призначення каталогу відзначивши: «...школа, що в переліку немає нічого, що дає можливість точніше визначити його характер і походження; я не зупиняюся на здогадках, які можуть знайтися у кожного...» [4, 201]. Першовидавець також відзначив, що в каталозі зустрічаються імена, які є й в інших лапідарних написах Ольвії, наприклад, Κλεόμβροτος Παντακλέους (IosPE I² 179; IosPE I² 180), Παντακλῆς Κλεομβρότου (IosPE I² 188), Εὐρησίβιος Δημητρίου (IosPE I² 187) та ін. Звідси видавцем був зроблений висновок про синхронність цього каталогу й групи написів. Зокрема, В. В. Латишев припустив, що якійсь Διονύσιος Ἀγρότου з каталогу є

батьком братів Ἀγρότας і Ποσίδεος Διονύσιου із присвяти (IosPE I² 189), що, згодом, було прийнято іншими вченими [5; 6; 7]. Видавець датував каталог і згадану групу написів [8] III ст. до н.е. Однак, при цьому він виявив, що в каталозі «...написання літер α, ε, θ, μ, ω відповідає більш пізньому періодові» [8]. Дослідник був змушений поставити під сумнів можливість використання палеографічного аналізу, відзначивши, що «...до нас дійшла дуже невелика кількість ольвійських написів найдавніших часів. На підставі одного лише характеру напису майже неможливо висловлювати цілком певні судження про час того або іншого документа» [8]. Надалі, у другій редакції каталогу лапідарних написів Ольвії (IosPE I²) В. В. Латишев наблизив датування каталогу IosPE I² 201 до початку II ст. до н.е. [4, с. 196]. До честі видатного дослідника: академік розумів, що у вивченні цього документа багато прогалин і він, по суті, руйнує існуючу на той час систему палеографії; усі датування В. В. Латишева досить обережні й супроводжуються великою кількістю застережень. Аналогічний, досить обережний, підхід до датування написів, які мають шрифт, що збігається з каталогом IosPE I² 201, через багато років повторили видавці збірки [9], публікуючи написи НО, 35-38.

Протягом півстоліття авторитет В. В. Латишева домінував над цим документом. Однак, розкопки Ольвії, що відновилися після закінчення Другої світової війни, спричинили інтенсивне поповнення лапідарного архіву; у деяких з нових написів згадувалися громадяни Ольвії, імена яких збігалися з іменами каталогу IosPE I² 201, однак, відносилися ці написи вже до IV ст. до н.е. Наприклад, О. О. Белецький, публікуючи присвяту жерців Евресибіадів, (пізніше (НО, 71)), датовану цим видавцем кінцем IV – початком III ст. до н.е., указав, що «...ми не беремо на себе сміливості стверджувати на підставі збігу декількох імен (Εὐρησίβιος Λεωκράτεος, Πολυμέδων Λεωκράτεος – прим. авт.), що згаданий каталог (IosPE I² 201), хронологічно близький публікуємому пам'ятнику...» [10]. В. І. Денисова, публікуючи напис ольвійських стінобудувачів і виявивши збіг декількох

імен з іменами з каталогу (Θεοκλῆς Ἀρίστωνος, Νικόστρατος Νικόκλέους), відзначила, що каталог і по загальному характеру напису й за формою окремих літер належить більш пізньому часу, більше того, каталог «...явно стоїть особово серед пам'ятників лапідарної епіграфіки догетської Ольвії» [11, с. 99]. Досліджуючи палеографію каталогу, Т. М. Кніповіч однозначно віднесла його до періоду, не більш ранньому, чим II ст. до н.е. [12] і вказала, що «...представляється зовсім неймовірним, що в Ольвії в III ст. до н.е. застосовувалася система написання, якою виконаний каталог». Зробивши також низку просопографічних спостережень, Т. М. Кніповіч дуже близько підійшла до інтерпретації каталогу як діахронного документа.

Паралельно йшло накопичення інформації про систему літочислення в Ольвії. Наприклад, А. С. Русяєва та Ю. Г. Віноградов ввели в науковий обіг графіті, які дозволили з'ясувати назви всіх місяців ольвійського календаря й існування так званої інтеркалірації – «вставного» місяця для деяких років [13]. Відзначимо, що раніше були відомі назви лише деяких місяців календаря Ольвії. Е. І. Леві, публікуючи декрет на честь Діонісія Тагонова (пізніше (НО, 26)), датований епоніматом жерця Теогейтона, указала, що датування ім'ям жерця зустрічається й у декреті (IosPE I² 32) на честь Протогена: «...ἐπὶ τε Ἡροδώρου ἱέρεω...» – при жерці Гіродорі, «...ἐπὶ Πλειστάρχου ἱέρεω...» – при жерці Плістарху; дослідниця припустила щорічну змінюваність жерців в елліністичній Ольвії [14]. Н. О. Лейпунська вважала, що в III ст. до н.е. ольвійські епоніми були жерцями Аполлона Дельфінія [15]. Існування ж у цьому полісі епонімів-жерців храму Аполлона в IV – I ст. до н.е. обґрунтував П. О. Каришковський [16]. Згідно з висновками П. О. Каришковського, в V ст. до н.е. літочислення в Ольвії проводилося по епонімним айсимнетам мольпів (наприклад, присвята НО, 58 датована епонімним айсимнетом мольпів Діонісодором, сином Лінеєвим – «...ἐπὶ Διονυ[σο]δώρο τῷ Ἀθηναίῳ μόλπ[ων ἀ]ἱσιν[μνῶν]τος...»), «...на зміну їм приходять у якості епонімів жерці, можливо Аполлона; їх епонімат засвідчений

написами III й початку II ст. до н.е...», а в перші століття н.е. по протам – першим архонтам. В іншій статті [16; 17] дослідник відзначає, що з початку IV ст. до н.е. у зв'язку із поваленням тиранії в Ольвії ствердився демократичний лад і колективні присвяти мольців змінили індивідуальні присвяти жерців Аполлона, до яких по всій імовірності перейшли й функції епонімів. При цьому, А. С. Русяєва, [7, с. 45] адекватно сприйнявши наведену інформацію, указала, що відсутні джерела, відносно епонімів в IV ст. до н.е., якими, очевидно, були жерці Аполлона. У свою чергу, в інтерпретації М. В. Скржинської [19] ця інформація опинилася значною мірою перекрученою: «...в III ст. до н.е. або децю раніше спілка мольців в Ольвії припинила існування». Отже, до початку 80-х років минулого століття нагромадилася критична маса матеріалу, що вимагала перегляду традиційного уявлення про каталог (IosPE I² 201) як синхронний список громадян.

Уперше інтерпретація каталогу як діахронного списку жерців Аполлона – епонімного календаря Ольвії, запропонована на початку 80-х років минулого сторіччя Ю. Г. Віноградовим [20] і В. В. Рубаном [21]. При цьому В. В. Рубан припустив, що початок ведення епонімного календаря Ольвії, за аналогією з мілетським епонімним календарем [21, с. 30-40], повинен збігатися з датою демократичного перевороту. Стверджувати, що обидва дослідника прийшли до цього відкриття «одночасно й незалежно друг від друга», не доводиться, оскільки відомо, що вони активно спілкувалися один з одним і ймовірно прийшли до нової інтерпретації каталогу спільно. Через кілька років у своїй фундаментальній праці видатний епіграфіст і історик Ю. Г. Віноградов підтвердив діахронний характер каталогу [22]. Цим же вченим, разом з Г. В. Головачовою [23, с. 220], була виконана й перша і єдина спроба погодити датування епіграфічного пам'ятника з діахронним каталогом; за спостереженнями цих дослідників епонімат якогось Епікура Адрастова (вірогідно, брата Нікофана Адрастова, персонажа графіті зі згадкою імені Зопіріона), розташований у шостому рядку

першого стовпця календаря, повинен відповідати часу облоги Ольвії Зопіріоном. Однак це спостереження не було засновано на будь яких дослідженнях календаря й належить до чисто логічних міркувань. Американський вчений Р. Шерк, що досліджує епонімне літочислення усього античного світу, на жаль, у питанні, що цікавить нас, обмежився лише декількома фразами: на підставі присутності в списку імен батьків, дітей, онуків і правнуків він погодився з інтерпретацією Ю. Г. Віноградовим каталогу як діахронного списку жерців Аполлона – епонімного календаря Ольвії [27, 1992. Bd. 93. с. 236].

Здавалося б, відкриття епонімного календаря Ольвії повинне було стимулювати подальші перспективні дослідження, зокрема, його синхронізацію, однак, чверть століття, що минули після цієї події, характеризуються лише появленням статей, що традиційно продовжують трактувати каталог як синхронний документ. Яскравим прикладом патової ситуації в його дослідженні є значне в цілому, велике дослідження В. П. Яйленко [25]. Дослідник зробив реальний крок назад, повторивши помилки В. В. Латишева, приймаючи каталог як синхронний документ III ст. до н.е. і також, як і В. В. Латишев, отримав явні невідповідності, що підривають палеографічний аналіз як такий. Значна в цілому, стаття 2004 року С. Е. Андрєєвой, також, базується на традиційному («Латишевському») уявленні про каталог [26, с. 96].

Не може не радувати той факт, що в останнє десятиліття новою школою українських дослідників, лідером якої являється С. Д. Крижицький, діахронний характер каталогу громадян все ж був прийнятий остаточно; при цьому було виконано його докладне вивчення з позицій ономастики [1]. Характеристика каталогу така: «...цей діахронний список, записаний на мармуровій стелі в другій половині II або першій половині I ст. до н.е. представляє цілу галерею імен ольвійських громадян, які протягом трьох сторіч становили елітарну частину суспільства. Серед них представники аристократичних родин Евресибіадів і Леократидів, а також, Калініка, Гіросонта-Протогена, Пантакла-Клеомброта, Аристократа, у

яких родові імена передавалися з покоління в покоління. Розгалужена мережа їх сімейств у невеликій місті, мабуть, призвела до того, що в елліністичний час більшість громадян перебувала в тім або іншій спорідненні між собою. У цілому, у цьому важливому для історії Ольвії каталозі зафіксоване переважне число аристократичних імен...». Проте, прийняті українськими дослідниками матеріали про діахронність каталогу, що характеризуються як значний крок уперед, так і не стали підґрунтям для виконання його синхронізації. Імовірно, тут взяла гору традиційна точка зору про відсутність хронологічних реперів [19], аналогічних, наприклад, широко відомому факту епонімата Олександра Македонського в мілетському епонімному каталозі в 333 р. до н.е. [2; 27], що послужив основою для синхронізації календаря Мілета.

Виходячи із сучасного рівня вивченості каталогу очевидно: хоча в 80-ті роки минулого століття епонімний календар Ольвії дійсно був «відкритий», можливості палеографії у вивченні цього документа були, на жаль, вичерпані; при цьому, датування написів, засновані на простому збігу імен з каталогом, не враховують його головну особливість – діахронність; комплексний аналіз палеографії й просопографії написів підмінюється довільним «призначенням» родинних зв'язків, а виникаючі при цьому палеографічні невідповідності ігноруються [28].

Отже, стало очевидним: подальше дослідження календаря (мається на увазі його синхронізація) неможливо лише з використанням палеографії, та потребує будь яких нових, відмінних від палеографії, інструментів (або принципів). Тут важливо зробити наступні зауваження. Лапідарна епіграфіка догетської Ольвії дійсно не містить пам'ятників, що мають вузьке датування, які можна було б використовувати в якості хронологічних реперів. Виняток складає лише знайдена В. В. Крапівіной [29] присвята Діогена Тієєва, ольвійського намісника Мітрідата VI Євпатора, 220 р. ери царів Понта й Віфінії (78/77 рр. до н.е.).

Відзначу, що група дослідників [26, с. 95-103] традиційно відносила до точно

датованих ольвійські написи, що згадують скульпторів Праксителя (IosPE I² 271) і Стратоніда (НО, 65). Однак, гіпотези про їхнє точне датування переконливо спростовані В. І. Денисовою [11, с. 101]; додамо, що відомі п'ять (!) скульпторів на ім'я Пракситель, які працювали в VI ст. до н.е. – I ст. н.е. [30].

Тим часом, ольвійській лапідарний архів утримує репрезентативну групу написів, для датування якої встановлені достатньо надійні хронологічні діапазони (не репери!). Це, наприклад, присвята (НО, 71) жерців Евресібадів й напис про будівництво стіни [7, с. 59; 11, с. 101], які відносяться до часу Зопіріонової облоги. Вузькі хронологічні рамки (325-320 рр. до н.е.) установлені видавцями для декрету на честь Калініка [23, с. 163; 31]. Опубліковане графіто Нікофана Адрастова, по припущенню видавців, пов'язане з подіями македонської облоги [24]. Таким чином, перераховані написи, до речі, досить змістовні в частині родової просопографії, відповідно до гіпотез видавців концентруються навколо подій 331/330 рр. до н.е. Самий попередній аналіз – збіг імен Евресібій Леократов, Феокл Аристонів, Нікострат Нікоклов, Епикур (Нікофан) Адрастов, Зоїл (Лампон) Педієєв та ін. у перерахованих написах і каталозі, а також, концентрація цих імен у першому стовпці каталогу, дозволяє припустити, що перший стовпець календаря дійсно може належити до другої половини IV ст. до н.е.

Крім того, є група достатньо точно датованих епіграфічних пам'ятників III – I ст. до н.е., що походять не з Ольвії, а з інших центрів. Це почесний декрет з Дельф 263-260 рр. до н.е., у яким згаданий борисфеніт Діонісій Діонісієв [32], а також делоські декрети початку II ст. до н.е. на честь Посідея Діонісієва й Діодора А(г)ротова [33]. Ольвійській декрет (IosPE I² 76) про жертвоприносини Ю. Г. Віноградов [23, с. 206] датує останньою чвертю III ст. до н.е., а П. О. Каришковський – кінцем III ст. до н.е. [34, с. 87]. Н. О. Лейпунською [35] обґрунтовані хронологічні діапазони видання написів зі згадуванням двох (!) осіб по імені Посідей, син Діонісія, які доводяться один одному дідом і онуком та ін. Декрет на честь синів херсонесита Аполлонія (НО, 28 +

29 + 123 + IosPE I² 240) група дослідників відносить до останньої чверті – останньої третини III ст. до н.е. [23, с. 215; 34]. Наявність у другому стовпці каталогу досить рідких імен Ἀγαθῖνος Δηϊμάχου і Κόνων Βα[τάκου], фіксуємих також у цьому декреті, створює підстави для віднесення, у найпершій наближенні, *другого* стовпця каталогу до останньої третини III ст. до н.е. [36].

Для попереднього обґрунтування хронології третього, у значній мірі пошкодженого стовпця каталогу, звернемося до досліджень П. О. Каришковського. Вченим запропоноване переконливе читання перших рядків декрету на честь аміського кібернету (IosPE I² 35): «[ἱερωμένον Ἀπόλλων]ος τοῦ μετὰ Ποσίδεον Ἀναξαγόρου...», тобто цей декрет датований роком Аполлона, що був після Посидея Анаксагорова [18]. Практика заміни епоніма головним божеством традиційно застосовувалася в надзвичайних ситуаціях і достатньо повно відбита в науковій літературі [7, с. 201; 19]. Звертаючись до третього стовпця календаря виявляємо два суміжні рядки (5 і 6): Ποσ[ίδεος Ἀναξαγόρου?] і Ἀπό[λλων Διός?] (втрачений текст доповнений автором). На підставі досліджень ділянки Р-19 В. В. Крапівіною запропоноване вузьке датування декрету на честь аміського кібернету (IosPE I² 35) раннім I ст. до н.е. [37]. Таким чином, залишки третього стовпця каталогу, що збереглися, можна зіставити з датою декрету на честь аміського кібернету й датувати раннім I ст. до н.е. Відзначимо, що вирваний з контексту фрагментований рядок Ἀπό[...] із третього стовпця каталогу IosPE I² 201 з позиції палеографії передбачає можливість довільного доповнення кожним із широко розповсюджених особистих імен: Аполлоній, Аполлодор, Аполлофан і ін., у тому числі й ім'ям божества – Аполлона. Цим фактом скористався опонент. Не слід забувати, однак, що текст досліджуваного документа надає ще один аргумент у реконструкції «року Аполлона» – розташований вище рядок Ποσ[ίδεος Ἀναξαγόρου?]; обидві ці рядки, у сукупності, створюють підстави ототожнити їх зі згаданою вище фразою з декрету на честь аміського кібернету

(IosPE I² 35). Дуже важливо, що *послідовність розташування* цих двох рядків відповідає тексту декрету IosPE I² 35, що різко підвищує ймовірність їх ототожнення з «роком Аполлона». Зауважу, що локалізація «року Аполлона» у *нижній частині третього стовпця* календаря також відповідає загальному уявленню про те, що місце розташування цього року повинне знаходитися в заключних рядках календаря. Зауваження В. В. Рубана про відсутність згадок про Аполлона у каталозі є помилковим [21, с. 40]; вчений не приділив достатньо уваги третьому, у значній мірі фрагментованому, стовпцю каталога. Таким чином, епіграфіка створює необхідні підстави для прийняття відповідної гіпотези. Однак, нижче наведений ще один, найважливіший аргумент, що належить до *хронологічного* обґрунтування «року Аполлона» в епонімному календарі Ольвії.

Датовані, в більшості, у вузьких межах, монети Ольвії також відкривають можливість для обережних зіставлень легенд і монограм з іменами епонімів з каталогу. Численні приклади таких зіставлень наведені в статті [38].

Таким чином, констатується відсутність вузьких хронологічних реперів, проте, виявлене існування достатньо представницької групи написів і монет догетської Ольвії, які датовані в межах $\pm(3-15)$ років, тобто, являють собою систему хронологічних діапазонів. На цій основі, першим і головним методичним принципом виконання синхронізації епонімного календаря Ольвії є *заміна* реально відсутніх хронологічних *реперів* досить численними хронологічними *діапазонами*, що визначає *наближений* характер синхронізації.

Враховуючи, що Каталог у значній мірі фрагментований, на початковому етапі дослідження необхідним було застосування, як адекватних методів відновлення його наближених розмірів (тобто, початкової кількості рядів), так і виконання синхронізації в найпершій наближенні. Для цього був використаний другий найважливіший інструмент (принцип): каталог громадян (IosPE I² 201) є *єдиним* пам'ятником ольвійської епіграфіки, властивості якого можна описати *математичними формулами*

й для дослідження й реконструкції якого можливо й необхідно застосовувати прості математичні методи, поряд із традиційними методами палеографії, мовного й формульного аналізу. Застосування математичних методів дослідження каталогу обмежене відбудовою його розмірів, побудовою моделі на підрунті типової задачі лінійного програмування для одержання масиву всіх теоретично можливих варіантів синхронізації календаря й потім – максимально можливого скорочення цього масиву [39].

Отже, кожне ім'я жерця-епоніма в календарі відповідає деякому року сучасного літочислення, тобто числу (елемент). Елементи розміщені в трьох вертикальних колонках (стовпці), а по горизонталі – у рядах. Таким чином, календар є матриця – прямокутна таблиця, що містить невідоме число (m) рядів і три стовпці. Елементи першого стовпця – $a_1 \dots a_m$, другого – $b_1 \dots b_m$, третього – $c_1 \dots c_m$:

Мал. 1 Епонімний календар Ольвії

Розглянута матриця – розташованій у трьох стовпцях упорядкованій (убуваючій) ряд натуральних чисел, оскільки календар відноситься до подій, що відбувалися до н.е., звідки впливають прості формули – обмеження-рівності (I – IV), що описують його властивості:

– різниця двох будь-яких сусідніх елементів (a_i і a_{i+1} , b_i і b_{i+1} , c_i і c_{i+1}) у будь-якому стовпці дорівнює одиниці; ця властивість дозволяє, маючи хронологічну інформацію про один елемент, обчислити значення всіх інших елементів у будь-якому стовпці календаря:

$$a_i - a_{i+1} = b_i - b_{i+1} = c_i - c_{i+1} = 1 \quad (I)$$

– різниця двох будь-яких сусідніх елементів у будь-якому ряді дорівнює довжині ряду (m):

$$a_i - b_i = b_i - c_i = m \quad (II)$$

– різниця двох будь-яких крайніх елементів у будь-якому ряді дорівнює подвоєній довжині ряду (2m):

$$a_i - c_i = 2m \quad (III)$$

– різниця першого (a_1) і останнього (c_m) елементів матриці дорівнює потроєній довжині ряду (3m) мінус 1:

$$a_1 - c_m = 3m - 1 \quad (IV)$$

Очевидно, властивості матриці, представлені формулами I-IV, дозволяють реконструювати первісну кількість рядів каталогу (m), задаючи значення елементів. Оскільки вузькі значення елементів відсутні, вони будуть задаватися у вигляді хронологічних діапазонів. Перелічені формули, таким чином, є основою для реконструкції розмірів ольвійського епонімного календаря і його синхронізації в першому наближенні.

Наступним, третім принципом синхронізації календаря є гіпотеза про те, що в ньому міститься інформація про генеалогію й хронологію основних елітних родин Ольвії IV – I ст. до н.е., тобто цей документ є базовим для вивчення основ родової просопографії Ольвії зазначеного хронологічного періоду. Доречно привести висловлення В. В. Латишева з приводу збігу імен у каталозі й лапідарних написах: «...збіг їх імен, які зробилися відомі з перерахованих вище документів, настільки разючий, що визнати його чисто випадковим майже неможливо, або, принаймні, з набагато більшою ймовірністю можна думати, що це одні й тіж особи...» [8]. Тут дослідження впритул наблизилося до найважливішого методичного питання про правомірність ототожнення осіб, перерахованих у каталозі з їх однофамільцями з інших епіграфічних пам'ятників і монет. Після В. В. Латишева із цим запитанням зіштовхувалося багато дослідників: В. І. Денисова, Ю. Г. Віноградов, П. О. Каришковський, В. В. Крапівіна, Н. О. Лейпунська, А. С. Русяєва, В. В. Рубан і багато інших. Усіма переліченими дослідниками, зауважимо, які додали видатний внесок у дослідження Ольвії, це запитання вирішувалося позитивно. У кожному разі, ототожнення ці не можна довести, рівно, як і спростувати. Тому, положення про те, що особи, згадані в каталогові й інших епіграфічних пам'ятниках IV – I ст. до н.е.,

при збігу їх імен і патронімів тотожні (при наявності палеографічних відповідностей), належить до базового принципу. Прийняття цього допущення, обумовлювалося, зокрема, твердженням П. О. Каришковського про «...вузькість кола осіб, з яких формувалися ольвійські епоніми й магистрати» [18]. Далі, дослідженнями В. В. Крапівіної установлене, що, у догетської Ольвії, (на відміну від післягетської!), цивільна громада являла собою досить замкнену структуру, у яку не входили еллінізовані варвари [40]. А. С. Русяєвою представлені матеріали про ідею етнокультурної єдності, яка обумовлювала зміцнення окремих родин і об'єднань за збереження соціального спокою й етнічної цілісності [7, с. 201]. В. В. Рубаном відзначено, що в елліністичний період в Ольвії створилася своєрідна група багатих осіб – свого роду еліта, які по черзі обиралися на різноманітні державні посади, у тому числі й жерцями Аполлона – епонімами міста [21, с. 39]. Нагадаю читачеві й характеристику каталогу, дану в колективному дослідженні (див. вище). Слід додати до цього й присутність досить рідких імен і/або патронімів, наприклад, Нікофан і Епікур Адрастови або Лампон і Зоїл Педієєви [28; 36; 41] і ін., що однократно зустрічаються тільки в календарі й інших епіграфічних пам'ятниках, що дозволяє з досить високою ймовірністю, ототожнити носіїв цих імен як близьких родичів. У кожному разі, при ухваленні рішення повинні враховуватися всі наявні матеріали, а не формальна логіка при збігу імен. Подальший розвиток цього напрямку знайшов відображення у монографії та низці статей автора, зокрема, вибудовані фрагменти родовідних гілок найзаможніших родин Ольвії, на базі вивчення календаря, розроблена методика *ототожнення* персонажів, також, вивчена можливість існування *омонімів* серед імен різних родин та зроблений висновок про доцільність ігнорування такого фактору [34, с. 81; 36; 42; 43; 44].

Ще одним принципом, який стосується самого *процесу* синхронізації, є метод послідовних наближень. На самому початку синхронізація календаря носила оцінний характер і мала погрішність у десятки років

(див. нижче); поетапно, вводячи нові хронологічні діапазони та застосовуючи формулу (IV), вдалося довести погрішність синхронізації по першому стовпцю до +2 років, по другому – до +5 років і по третьому – до +10 років.

Сучасний стан розробки проблеми вже дозволяє виконати первісну реконструкцію й синхронізацію епонімного календаря Ольвії *декількома* шляхами, які, тим не менш, у підсумку дають змогу отримати *однаковий* результат. Розглянемо, наприклад, варіант первісної синхронізації, що спирається на хронологію двох монетних випусків, які містять легенду КЛЕ. Як відомо, датування монетних серій, на відміну від більшості лапідарних написів, відрізняється достатньою надійністю й відносно вузьким хронологічним діапазоном. Отже, у монетному карбуванні Ольвії відомі два випуски, що містять легенду КЛЕ. Перший датується 320-310 рр. до н.е. [45], другий – 220-210 рр. до н.е. [46]. Оскільки, вище нами було встановлено, що перший стовець календаря відноситься у цілому до другої половини IV ст. до н.е., а другий – до останньої третини III ст. до н.е. з'являється підстава відшукати в списку епонімів і зіставити із зазначеними монетними випусками дві історичні особистості: епоніма Κλεόμβροτος Παντακλέους (і, ймовірно, дедиканта вотивно-будівельного напису (IosPE I² 179) з першого стовпця календаря) й епоніма Κλεόμβροτος Παντακλ[έους] із другого стовпця. Підстави для ототожнення легенди КЛЕ та імені Κλεόμβροτος надає згадуваний вище, третій принцип синхронізації календаря; обґрунтування такої можливості наведено у згадуваної вище монографії автора. Очевидно, хронологічні діапазони виконання епонімів зазначеними особами лежать у діапазоні датування монет КЛЕ: рік епоніма Κλεόμβροτος Παντακλέους з першого стовпця зіставлено з 320-310 рр. до н.е., рік епоніма Κλεόμβροτος Παντακλέους, (що доводиться праправнуком першому Клеомброту Пантаклову) із другого стовпця зіставлено з 220-210 рр. до н.е. Скориставшись формулою (I) обчислимо хронологічні діапазони для року Δυστέφης Ἐστιαίου у першому стовпці й року

Ἀγαθῖνος Δηϊμάχου у другому: 328-318 і 214-204 pp. до н.е., відповідно. Роки Δυστέφης Ἑστιαίου і Ἀγαθῖνος Δηϊμάχου згідно формули (II) є сусідніми елементами в ряду і їх різниця дорівнює довжині ряду (m). Таким чином, згідно формули (II), шукана первісна довжина ряду календаря становила від 104 до 124 рядків. Відзначимо, що в досліджуваному рядку в третьому стовпці знаходиться розглянутий вище фрагмент імені Ἀλο[...], що зіставляється нами з «роком Аполлона». На основі формули (II) обчислюємо, що рядок відповідає хронологічному діапазону 110-80 pp. до н.е. У зазначений діапазон потрапляє датування декрету на честь аміського кібернету, що дійсно дозволяє реконструювати цей рядок як Ἀπό[λλων Δίος] або Ἀπό[λλωνος], відповідно, рядок лежачий вище – як Ποσ[ίδεος Ἀναξαγόρου]. Звичайно, вадою представленої вище, виконаної в найпершій наближенні, синхронізації календаря Ольвії, є порівняно висока погрішність, особливо для третього стовпця (± 15 років). Подальшими дослідженнями, однак, погрішність синхронізації була суттєво знижена й установлене, що «рік Аполлона» відноситься до 100-89 pp. до н.е. (зі зростаючою вірогідністю нижньої границі діапазону); початкова кількість рядів

календаря складала від 114 до 119; це обумовлює існування багатьох моделей синхронізації ольвійського календаря (близько 100), втім, незначно відрізняє одна від одної. Безумовно, подальше уточнення синхронізації є актуальним.

Важливим, останнім принципом, що обумовлює достовірність синхронізації календаря, є внутрішня узгодженість отриманих даних, їхня несуперечність і відповідність отриманим до теперішнього часу уявленням про історію Ольвії та виконаним датуванням лапідарних написів і монет догетської Ольвії. Яскраво підтвердився цей принцип у подальших етапах дослідження, коли поступаючи нові лапідарні написи цілком вписувалися в розроблену хронологічно-генеалогічну схему.

Виконана автором у найпершій наближенні синхронізація ольвійського епонімного календаря відкрила новий напрямок дослідження соціально-політичної історії Ольвії, її державного устрою, монетної справи, започаткувала основи родової просопографії, визначила перспективу уточнення ольвійської лапідарної палеографії IV – I ст. до н.е., спадкоємність історії кількох аристократичних родин у догетської та післягетської Ольвії та ін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье / Крыжицкий С. Д., Русяева А. С., Крапивина В. В. и др. – Киев, 1999.
2. Morgan J. D. Σύντομη ανασκόπησις του υπολογισμοῦ του χρόνου κατά την αρχαιότητα // Αρχαιολογία. – 2000. – Т. 74. – С. 17-34.
3. Bickerman E. J. Chronology of the Ancient World. – London, 1969.
4. Latyschev B. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. – Petropolis, 1916.
5. Граков Б. Н. Материалы по истории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии // ВДИ. – 1939. – № 3, № 23-24.
6. Белецкий А. А. Новые посвященные надписи Ольвии // Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья. – Л., 1968. – С. 17.
7. Русяева А. С. Религия и культы античной Ольвии. – Киев, 1992.
8. Латышев В. В. Исследования об истории и государственном строе города Ольвии. – СПб, 1887. – С. 86.
9. Надписи Ольвии (НО). – М.; Л., 1968.
10. Белецкий А. А. Греческая надпись на базе статуи из Ольвии // ВДИ. – 1955. – № 2. – С. 186.
11. Денисова В. И. Новый эпиграфический документ из Ольвии // СА. – 1982. – № 1.
12. Книпович Т. Н. Население Ольвии в VI – I вв. до н.э. // МИА. – Т. 50. – С. 131.
13. Русяева А. С. Календарь Ольвии Понтийской: история и методика исследования // ВДИ. – 2003. – № 2. – С. 112-117; Виноградов Ю. Г., Русяева А. С. Культ Аполлона и календарь Ольвии.
14. Леви Е. И. Ольвийская агора // Ольвия и Нижнее Побужье в античную эпоху. – М.; Л., 1956. – С. 101.
15. Лейпунська Н. А. Культ Аполлона в Ольвії // Археологія. – К, 1964. – Вип. XVI. – С. 21.
16. Карышковский П. О. Ольвийские мольпы // Северное Причерноморье. – К. 1984. – С. 49.
17. Ніколаєв М. І. Нові матеріали про написи колегії мольпів з Ольвії // Наукові праці. Серія «Історичні науки». – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2009 – Вип. 107. Том 120.
18. Карышковский П. О. Ольвийские эпонимы // ВДИ. – 1978. – № 2. – С. 87.
19. Скржинская М. В. Будни и праздники Ольвии. – СПб. : Алетей, 2000. – С. 46.
20. Виноградов Ю. Г. Варвары в просопографии Ольвии VI – V вв. до н.э. // Демографическая ситуация в Причерноморье в период Великой греческой колонизации. Материалы II Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья. – Тбилиси, 1981. – С. 134-136.
21. Рубан В. В. Магістратура агораномів в Ольвії // Археологія. – Київ, 1982. – Вип. 39.
22. McCabe, Donald F. Miletos Inscriptions. Text and List. № 122-123; Dittenberger W. Sylloge inscriptionum Graecarum. Ed. 3. Leipzig, 1915-1924. Vol. I-IV. № 272; Laumonier A. Recherches sur la chronologie des pretres de Lagina // Bulletin de Correspondance Hellénique (BCH). – Paris, 1934. – Т. LXII. – С. 251-284.

23. Виноградов Ю. Г. Политическая история Ольвийского полиса VII – I вв. до н.э. – М., 1989.
24. Виноградов Ю. Г., Головачева Г. В. Новый источник о походе Зопириона // Нумизматические исследования по истории Юго-Восточной Европы. – Кишинев, 1990. – С. 15.
25. Яйленко В. П. Материалы к «Корпусу лапидарных надписей Ольвии» // Эпиграфические памятники Малой Азии и античного Северного Причерноморья как исторический и лингвистический источник. – М., 1985; Яйленко В. П. Материалы к «Корпусу лапидарных надписей Ольвии» // Исследования по эпиграфике и языкам древней Анатолии, Кипра и античного Северного Причерноморья. – М., 1987.
26. Андреева С. Э. Еще раз к вопросу о датировке декрета в честь Протогена // Боспорский феномен (БФ). Проблемы хронологии и датировки памятников. – СПб., 2004. – Ч. 2.
27. Sherk R. K. The Eponymous Officials of Greek Cities: I-V // Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. – Bonn, 1990. – Bd. 83. – С. 249-288; 1990. – Bd. 84. – С. 231-295; 1991. – Bd. 88. – С. 225-260; 1992. – Bd. 93. – С. 223-272; 1993. – Bd. 96. – С. 267-295.
28. Николаев М. І. Синхронізація епонімного літочислення та просопографія Ольвії IV – I ст. до н.е. // Археологія. – К., 2010. – № 4.
29. Крапивина В. В., Диатропов П. Д. Надпись наместника Митридата VI Евпатора из Ольвии // ВДИ. – 2005. – № 1. – С. 63.
30. Чубова А. П., Конькова Г. И., Давыдова Л. И. Античные мастера. Скульпторы и живописцы. – Л., 1986. – С. 152-153.
31. Виноградов Ю. Г., Карышковский П. О. Калинин, сын Евксена: Проблемы политической и социально-экономической истории Ольвии второй половины IV в. до н.э. // ВДИ. – 1982. – № 4. – С. 30.
32. Fraceliere R. Notes de chronologie Delphique // BCH. – 1928. – Vol. 52. – P. 189-190.
33. IG 813; IG 814.
34. Карышковский П. О. Монеты Ольвии. – Киев, 1988.
35. Лейпунська Н. О. Новий напис з Ольвії // Археологія. – Київ, 1990. – № 3. – С. 120.
36. Николаев Н. И. Политическая и культовая элита Ольвии IV – I вв. до н.э. – Николаев, 2008. – 264 с.
37. Крапивина В. В. Из истории позднеэллинистической Ольвии // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и в средние века. Тезисы докладов XI международной научной конференции. – Ростов-на-Дону, 2003. – С. 17.
38. Николаев Н. И., Снытко И. А. Эпонимный календарь и монетные магистраты Ольвии IV – I вв. до н.э. // Записки отдела нумизматики и тореvтики Одесского археологического музея. – Одеса, 2010. – С. 9-26.
39. Корн Г., Корн Т. Справочник по математике для научных работников и инженеров. – М., 1977; Ковальченко И. Д. Математические методы в исследованиях по социально-экономической истории. – М., 1975 и др.; Николаев М. І. Математична модель каталогу жерців-епонімів Ольвії // Наукові праці. Серія «Історичні науки». – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Вип. 87. Т. 100. – С. 154-158.
40. Крапивина В. В. Про етнічний склад населення Ольвії у перші століття нашої ери // Археологія. – К., 1994. – № 2. – С. 123-129; Крапивина В. В. Об этническом составе населения Ольвии в первые века (к проблеме корреляции данных археологии и лингвистики) // БФ. Население, языки, контакты. – СПб., 2011. – С. 485.
41. Николаев Н. И. Просопография в интерпретации и датировке лапидарных надписей догетской Ольвии // БФ. Население, языки, контакты. – СПб. 2011. – С. 474-478.
42. Николаев Н. И. Хронология событий декрета в честь Протогена на основе синхронизации эпонимного календаря Ольвии // IX чтения памяти профессора Петра Осиповича Карышковского. – Одесса : ОНУ им. Мечникова, 2011. – С. 342-348.
43. Фролова Н. А., Абрамзон М. Г. Монеты Ольвии. Каталог ГИМ. – М., 2005. – Монеты № 777, 778.
44. Карышковский П. Й. Доповнення до історії монетної справи Ольвії наприкінці IV ст. до н.е. // Матеріали по археології Північного Причорномор'я. – Одеса, 1960. – С. 238.
45. Анохин В. А. Монеты... № 267; Нечитайло В. В. Каталог античных монет Ольвии. – Киев, 2000. – № 425.
46. Николаев Н. И. О новом направлении исследований надписей позднеклассической-эллинистической Ольвии // Вопросы эпиграфики. – Москва, 2012. (В печати).

Рецензенти: *Дарієнко В. М., д.і.н., професор Херсонського економіко-правового інституту;*
Маврін О. О., к.і.н., доцент, заступник директора Інституту української археології та
джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.

@ М. І. Ніколаєв, 2012

Стаття надійшла до редколегії 15.12.2011